

نقش حکومت قاجار در تحولات سیاسی ایران

رسول علی قادری

کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی

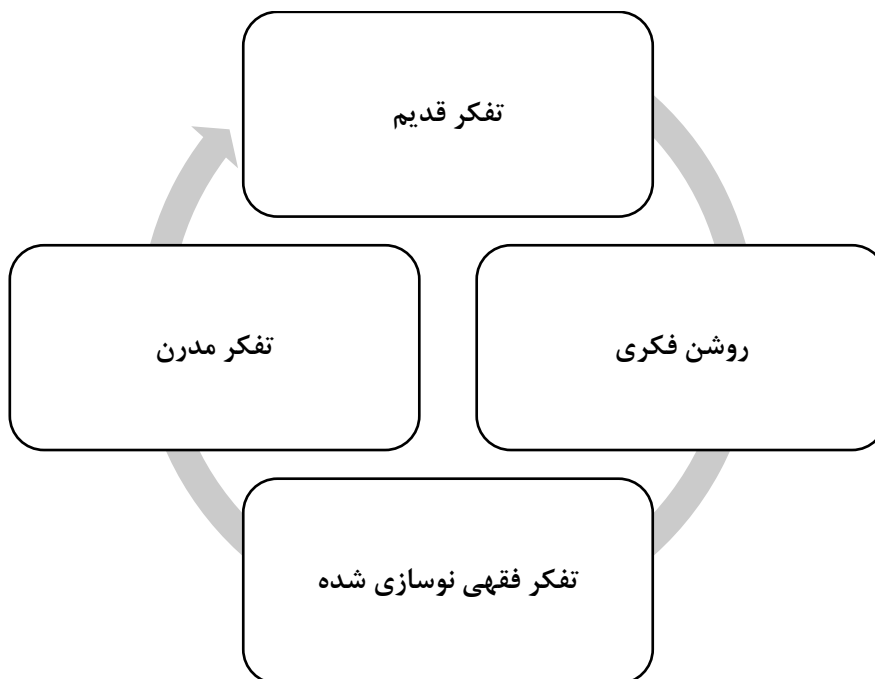
چکیده

هم زمان با اوج رقابت دولت های اروپایی برای تسلط بر کشورهای مشرق زمین، حکومت قاجار در ایران تأسیس شد. حکومت قاجار از جمله دوران سیاسی در ایران است که نقش دوران گذار از تحولات سیاسی از سنتی به مدرنیته را داشته است، این تحولات در همه ابعاد خود را نشان داده است. از شکل گیری فرمان مشروطه، به توپ بستن مجلس و تأسیس دارالفنون تا ورود اشکال مدرنیته به زندگی مردم که ناشی از سفر شاهان ایرانی به اروپا بود. نظام حکومتی ایران تا پیش از انقلاب مشروطه؛ پادشاهی مطلقه و استبدادی بود. در ایران قاجاری قدرت سیاسی پادشاه، متکی به هیچ طبقه‌ی اجتماعی نبود. به عبارتی از لحاظ نظری و عملی، شاه مبانی قدرت خود را از جامعه نمی‌گرفت. همین مسئله خود دلیل بر ناپایداری طبقات و لذا سنت‌های جاافتاده‌ی تاریخی می‌شد. به عبارتی فردی بودن ماهیت سلطه، به ناپایداری طبقات قدرتمند و ذی‌نفوذ اجتماعی می‌انجامید و نبود این طبقات خودکامگی قدرت را مداوم می‌بخشید. پژوهش حاضر با هدف؛ بررسی نقش حکومت قاجار در تحولات سیاسی ایران با بهره گیری از منابع کتابخانه ای و با روش تحلیلی تدوین شده است.

واژگان کلیدی: تحولات تاریخی، سیاسی، قاجار، ایران.

مقدمه

اندیشه سیاسی در عصر قاجار تحت تاثیر چهار حلقه متمایز است، این چهار حلقه عبارتند از:

شکل ۱: اندیشه سیاسی قاجار

دو الگوی عالم قدیم و مدرن نظریه سیاسی دو الگوی ایده آلی هستند که دو حلقه دیگر سازنده تفکر سیاسی عصر قاجار را سازمان می دهند (کاظمی زمهریر، ۱۳۹۳: ۹۴). در واقع عصر قاجار، عصر کشمکش بر سر سنت و تجدد است. مواجهه با دنیای جدید و غرب، تأثیر بسزایی در تحولات فکری و فرهنگی جامعه ایران در این دوره داشت (شریفی شکوه، ۱۳۹۷).

ایران قاجاری نامی مستعار است که اشاره به دوره‌ای ۱۳۰ ساله از تاریخ ایران میان سال‌های ۱۱۷۵ تا ۱۳۰۴ خورشیدی (۱۲۱۰ الی ۱۳۴۴ قمری) و تحت سلطه دودمان قاجار دارد. نام‌های رسمی ایران در این دوره دولت علیّه ایران و ممالک محروسه ایران بود. و در جهان غرب مانند دوره‌های پیشین از ایران به عنوان پارس یاد می‌شد. بنیان‌گذار ایران قاجاری، آقامحمدخان قاجار است. او پس از فتح قفقاز و سرکوب کلیه امراء و حکام داخلی در تهران مستقر شد و آن را پایتخت نامید. آشنایی با تمدن غرب و معاهده‌های مهم موجب آغاز انقلاب مشروطه شد. بعد از انقلاب مشروطه که در زمان مظفرالدین‌شاه انجام شد، محمدعلی‌شاه پادشاه بعدی، با آن مخالفت کرد و مجلس را به توپ بست. کشمکش‌های داخلی و خارجی موجب ناآرامی در مملکت شد و آخرین پادشاه قاجار، احمدشاه قاجار بود که در سال ۱۳۰۴ برکنار شد و رضا پهلوی شاه ایران شد.

نظام سیاسی قاجاری جزء الگوهای سنتی اقتدار و سلطه طبقه‌بندی می‌شود. مشروعیت سلطه‌ی شاهان بیش از آنکه برخاسته از قوانین و سنت‌های دیرپای جامعه باشد، متأثر از کامیابی‌های شخصی و فردی آنها بود. مهم‌ترین ویژگی سلطه در این رژیم، خودکامگی، مطلق‌العنانی و محدود نبودن قدرت شاه به هیچ ضابطه و قانونی بود. شه‌داری بودن مقام سلطنت از ویژگی‌های دیگر

سلطه در این رژیم محسوب می‌شود. ویژگی سوم قدرت عدم اتکای آن به طبقات اجتماعی بود. از لحاظ نظری و عملی، شاه مبنای قدرت خود را از جامعه نمی‌گرفت. علاوه بر این سلطه در ایران همواره رنگ و بوی ایلی داشته است و سنت‌های حکومتی درون ایلات، با مسلط شدن یک ایل، تبدیل به سنت و رویه‌ی حکومت می‌گردید و با سرنگونی یک ایل و روی کار آمدن ایل دیگر، نوعی سنت جدید پدید می‌آمد.

از جمله تحقیقاتی که ارتباط موضوعی با عنوان تحقیق دارند، می‌توان به مواردی از قبیل زیر اشاره نمود.

پرتوی مقدم (۱۳۸۸)، مقاله‌ای با عنوان تاملی در تحولات تاریخ نگاری عصر قاجار و عوامل آن تا پیش از انقلاب مشروطه تدوین نمودند.

قریشی کرین (۱۳۹۰)، کتابی با عنوان تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی اقتصادی و مذهبی ایران از آغاز دوره قاجار تا انقلاب مشروطیت (رشته تاریخ) تدوین نموده‌اند.

ربانی زاده و لطفی (۱۳۹۴)، مقاله‌ای با عنوان ساختار قدرت در ایران عصر ناصری، جستارهای سیاسی معاصر تدوین نمودند، یافته‌ها و نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که سید لاری از تشکیل مجلس شورای اسلامی که ریاست آن را فقیه جامع‌الشرایط برعهده بگیرد حمایت می‌کرد و اعتقاد داشت قانون مجلس باید بر اساس قوانین شرعی اسلام به نگارش درآید. به همین دلایل با استناد به آیات قرآن و کلام معصومان، مخالف خود با مشروعیت سلطنت را اعلان داشت و حتی حکم جهاد علیه حکومت محمدعلی شاه قاجار صادر کرد.

رهبرنیا و نیک چری (۱۳۹۲)، مقاله‌ای با عنوان: تاثیر تحولات اجتماعی و فرهنگی دوران مشروطه بر تن پوش مردمان عصر قاجار تدوین نمود، در نهایت تحولات فرهنگی و اجتماعی دوران مشروطیت که سبب تسلط افکار تجددطلبانه و نفوذ فرهنگ غرب در جامعه ایران شد، پوشاک را به عنوان یکی از مظاهر اصلی فرهنگ، دستخوش تغییرات چشم‌گیری کرد و آن را به سوی الگوهای اروپایی سوق داد. همین‌طور تاثیر قلم تجددخواهان در دگرگونی حجاب و پوشش زنان مشهود است.

سمیعی (۱۳۹۸)، مقاله‌ای با عنوان: نقش سیاسی توده‌ها در ایران معاصر، بازخوانی و تحلیل تاثیر توده‌ها در تحولات سیاسی تدوین نمودند، نتایج تحقیق نشان می‌دهد، در این پژوهش ضمن کاوش در مبنای نظری حرکت‌های سیاسی توده‌ها، با بازخوانی و تحلیل مقاطع مهمی از تاریخ معاصر که در آن توده‌های مردم حرکت‌های سیاسی انجام داده‌اند، تلاش شده است که ویژگی‌های این حرکت‌ها و نیروهای بسیج‌کننده توده‌ها و نیز حرکت‌های توده‌ای متقابل مطالعه شود. در پایان، با مطالعه اصول حاکم بر حرکت‌های توده‌ها نتیجه‌گیری می‌شود که در مقاطع مختلف تاریخ ایران، نیروهای سیاسی گوناگون قادر به بسیج توده‌ها بوده‌اند، ولی در مجموع، می‌توان ادعا کرد که موفق‌ترین شبکه‌ای که توانسته توده‌ها را به خوبی و با تداوم بسیج کند و از نیروی سیاسی آنان بهره‌بردارد، شبکه روحانیت دست در دست شبکه بازاریان و اصناف بوده است.

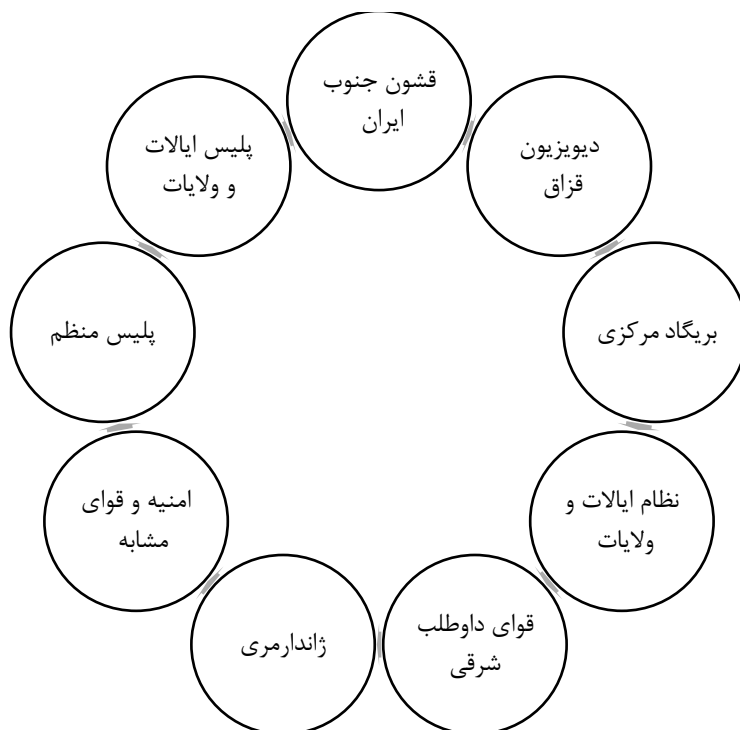
اقدامات و رخداد‌های مهم در دوران حکومت قاجاریه

به دلیل هجده سال فتح و تثبیت خستگی‌ناپذیر آقامحمدخان است که ایران (در وسعت امروزی خود) سرانجام تحت سلطنت یک پادشاه واحد قرار گرفت و بدین ترتیب توانست از طوفان‌های قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم عبور کند. بین سالهای ۱۷۸۵ تا ۱۹۲۵، ایران تحت سلطنت قاجار متحد شد. قاجارها باعث وحدت کشوری شدند که پیش از آن سالها در آشوب بود، و تصویری از

شکوه و عظمت شاهنشاهی را که آخرین بار در دوران صفویه در قرن ۱۷ دیده شده بود، دوباره زنده کردند. رنگ‌ها و ترتیب آن‌ها در پرچم کنونی ایران در زمان پادشاهی ناصرالدین شاه قاجار و در زمان صدارت امیرکبیر مدون گردید و برای اولین بار نیز در دوران صدارت امیرکبیر به سال ۱۸۴۹ در سفارت ایران در لندن، پرچم شیر و خورشید ایران برافراشته شد.

هم‌زمان با دوران حکومت قاجاریه که مصادف با اوج انقلاب صنعتی در اروپا بود، ایران با دنیای غرب آشنا گردید. بسیاری از دستاوردهای دنیای صنعتی همچون کارخانه‌های تولید انبوه، تولید الکتریسیته، چاپخانه، تلگراف، تلفن، چراغ برق، شهرسازی مدرن، راه سازی مدرن، خط آهن، سالن اپرا (که در ایران به سالن تعزیه تغییر کاربری داد) در کشورهای صنعتی بوقوع پیوسته بودند، بنابراین در ایران نیز تلاش گردید که مشابه آن‌ها به اجرا گذاشته یا احداث گردد. تمامی اولین اقدامات در جهت مدرنیزاسیون با کوشش‌های عباس میرزا در تبریز آغاز شد اما به علت مرگ نابه هنگام وی عقیم ماند و بعدها امیرکبیر این اقدامات را در تهران پی گرفت. مدرسه دارالفنون در زمان صدارت امیرکبیر، در هفت شعبه تأسیس شد و اولین مدرسه جدید ایران بود. شاهزادگان قاجار نخستین دانشجویان دارالفنون بودند. در دارالفنون اصول علمی جدید و دانش‌های مهندسی، پزشکی و فنون به جوانان آموزش داده می‌شد و بسیاری از معلم‌های آن از اروپا و به ویژه از کشورهای چو اتریش، اسپانیا، ایتالیا و فرانسه به کار گرفته شده بودند. اعزام اولین گروه‌ها از دانشجویان ایرانی به اروپا جهت تحصیل در شاخه‌های پزشکی و مهندسی در زمان حکومت قاجاریه و توسط عباس میرزا انجام پذیرفت.

در طی قرارداد بازسازی ارتش ایران جهت مقابله با ارتش امپراتوری روس در زمان حکومت فتحعلی‌شاه قاجار و پس از قرارداد نظامی‌اش با ناپلئون بناپارت امپراتور فرانسه بازسازی ارتش با روش مشق و تجهیز آن به جنگ‌افزار نوین اروپایی آغاز شد. در دوره قاجاریه با همت و تلاش عباس میرزا و سپس امیر کبیر، سازمان ارتش ایران مجدداً به صورت منسجم و هماهنگی درآمد و ارتش ایران به ده تومان تقسیم شد که هر تومان متشکل از چهار تا یازده فوج و فرمانده هر فوج یک سرتیپ بود. بعد از شکست ایران از روسیه و تشکیل دیویزیون قزاق در ایران، به‌طور کلی نیروی زمینی ارتش را بخش‌های زیر تشکیل می‌دادند:

شکل ۲: نیروی ارتش زمان قاجار

در زمان این سلسله و بعد از کشمکش بسیار بین شاهان قاجار و آزادی خواهان، جنبش مشروطه در ایران برپا شد و سرانجام ایران دارای مجلس (پارلمان) شد و بخشی از قدرت شاه به مجلس واگذار گردید. احمد کسروی می‌نویسد: «در زمان قاجار، ایران بسیار ناتوان گردید و از بزرگی و جایگاه و آوازه آن بسیار کاسته شد و انگیزه این بیش از همه یک چیز بود و آن اینکه جهان دیگر شده و کشورها به تکان آمده، ولی ایران به همان حال پیشین خود بازمی‌ماند. کسروی در ادامه می‌افزاید: «اینان خود کاری نمی‌کردند و دیگران را هم نمی‌گذارند. در زمان محمدشاه قاجار، میرزا ابوالقاسم قائم مقام وزیر کردانی بود و به شایستگی کارها را پیش می‌برد؛ ولی محمد شاه او را کشت و جایش را به حاجی میرزا آقاسی داد. در زمان ناصرالدین شاه، میرزا تقی خان امیرکبیر به پیراستن و آراستن ایران می‌کوشید... ولی ناصرالدین شاه او را کشت... سپس هم حاجی میرزا حسین خان سپهسالار به کارهایی برخاست... ولی ناصرالدین شاه او را ننگه نداشت و مردم نیز ارج او و کارهایش را ندانستند». از اوایل پادشاهی ناصرالدین شاه قاجار ناخشنودی مردم از ستم وابستگان حکومت رو به افزایش بود. تأسیس دارالفنون و آشنایی تدریجی ایرانیان با تغییرات و تحولات جهانی، اندیشه تغییر و لزوم حکومت قانون و پایان حکومت استبدادی را نیرو بخشید. کشته شدن ناصرالدین شاه به دست میرزا رضا کرمانی که آشکارا انگیزه خود را قطع ریشه ظلم و نتیجه تعلیمات سیدجمال الدین دانسته بود، کوشش بیشتر در روند مشروطه خواهی را سبب شد.

نتیجه گیری

جامعه ی ایران وقتی تاریخ معاصر خود را آغاز کرد و در آستانه ی ورود به دوره ی معاصر رسید که تمام رمق خویش را در عرصه ی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی از دست داده بود و در اوج ضعف و انحطاط سیاسی و اقتصادی وارد دوران معاصر خود شد.

دوره ی قاجار اگر تمام عصر معاصر را شامل نشود، بخش اعظم این برش تاریخی را در برمی گیرد. دوره ای که باید انفعال جامعه ی ایران را در دوران حاضر و بخش بزرگی از دلایل تعمیق فاصله های سیاسی اقتصادی، اجتماعی آن را با ممالک اروپایی در آن دوره و بخش یافت.

نگاهی به تاریخ اجتماعی عصر قاجاریه، نشان می دهد که در دوره قاجاریه اوضاع اجتماعی و اقتصادی مردم چندان مطلوب نبود. ظلم حاکمان قاجاریه به مردم سبب می شد که نتوانند نارضایتی خود علیه حکومت را نشان دهند تا اینکه سرانجام، رضاشاه به عمر این حکومت پایان داد.

اوج قدرت سیاسی قاجارها در دوره ناصرالدین شاه صاحب قران بود. وی مدت ۵۰ سال در ایران پادشاهی کرد. حکومت قاجار حکومتی نبود که ایران را از لحاظ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی رشد و توسعه خاصی بدهد. اساس این حکومت از یک فرهنگ ایلی گرفته شده بود و با مفهوم توسعه، آشنایی چندانی نداشتند. در عین حال می توان گفت بیشترین ارتباط با دول خارجی در دوره قاجاریه شکل گرفت. بنابراین می توان گفت ارتباط ایران با دنیای مدرن بیرون در زمان قاجاریه شکل گرفت و امیرکبیر و عباس میرزا شخصیت هایی در دولت قاجاریه بودند که بیشترین تلاش را برای متجدد کردن ایران انجام دادند

منابع

۱. پرتوی مقدم، عباس (۱۳۸۸)، تاملی در تحولات تاریخ نگاری عصر قاجار و عوامل آن تا پیش از انقلاب مشروطه، نشریه پیک نور (علوم انسانی) « شماره ۲
۲. ربانی زاده، سید محمدرحیم و لطف اله لطفی (۱۳۹۴)، ساختار قدرت در ایران عصر ناصری، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ششم، شماره چهارم.
۳. رهبرنیا، زهرا و پریسا نیک چری (۱۳۹۲)، تاثیر تحولات اجتماعی و فرهنگی دوران مشروطه بر تن پوش مردمان عصر قاجار، نشریه چیدمان، شماره ۲
۴. سمیعی، محمد (۱۳۹۸)، نقش سیاسی توده ها در ایران معاصر، بازخوانی و تحلیل تاثیر توده ها در تحولات سیاسی، نشریه سیاست، شماره ۲.
۵. شریفی شکوه، زینب (۱۳۹۷)، وضعیت فکری و فرهنگی ایران در عصر قاجار، شماره ۳۳ ویژه تاریخ اسلام.
۶. قریشی کرین، حسن (۱۳۹۸)، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی اقتصادی و مذهبی ایران از آغاز دوره قاجار تا انقلاب مشروطیت، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۷. کاظمی زمهریر، مهدی (۱۳۹۳)، تفکر روشنفکران عصر قاجار و امکان گذار از نظریه حکومت به دولت، دو فصلنامه علمی-پژوهشی: پژوهش سیاست نظری، شماره پانزدهم، صص ۸۹-۱۱۹.

The role of the Qajar government in the political developments of Iran

Rasool Ali Qadri

Master of Iranian Islamic History

Abstract

At the same time as the peak of European governments' competition to dominate the countries of the Middle East, the Qajar government was established in Iran. The Qajar rule is one of the political eras in Iran, which played the role of a transition period from political transformations from tradition to modernity; these transformations have shown themselves in all dimensions. From the formation of the constitutional decree, closing the parliament and the establishment of Dar al-Funun to the introduction of forms of modernity into people's lives, which was caused by the journey of Iranian kings to Europe. Iran's government system before the constitutional revolution; It was an absolute and despotic kingdom. In Qajar Iran, the king's political power did not depend on any social class. In other words, theoretically and practically, the king did not take the foundations of his power from society. This issue itself was the reason for the instability of the classes and therefore the established historical traditions. In other words, the individuality of the nature of domination leads to the instability of powerful and influential social classes, and the absence of these classes perpetuates the autocracy of power. The present research aims; The investigation of the role of the Qajar government in the political developments of Iran has been compiled by using library sources and analytical methods.

Keywords: historical, political developments, Qajar, Iran.
